

Доц. др Мира Радојевић
Филозофски факултет у Београду

Јосип Броз Тито и корени југословенске федерације

АПСТРАКТ: Рад који представљамо покушај је указивања на неке од најважнијих проблема у проучавању односа Јосипа Броза Тита према националном питању у југословенској држави 30-тих година XX века. Реч је о годинама у којима је преузимао вођство у комунистичком покрету у Југославији, а сама Комунистичка партија програмски представила зачетке оног модела државног уређења који ће ускоро бити назван „партизанска федерација“.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јосип Броз Тито, Комунистичка партија, Југославија, национално питање, државно уређење, Срби, Хрвати, интернационализам, национализам, национална хегемонија

Проучавати однос Јосипа Броза Тита према националном питању у две југословенске државе и у периоду дугом шест деценија огроман је и изузетно обавезујући истраживачки посао. Национално питање у обе Југославије било је једно од најтежих, по многим мишљењима и судбоносно, с обзиром на дуготрајност међунационалних сукобљавања и трагичност у њиховом испољавању. С друге стране, Јосип Броз Тито једна је највећих политичких личности историје јужнословенских народа, један од оних политичких вођа и државника који су били у прилици да пресудно утичу на политички и национални живот, креирајући политику, градећи идеологију и законодавство из ње проистекло.¹ Већ из овако постављеног садржаја теме којом желимо да се бавимо могли бисмо да кажемо како је овај историјски проблем један од најкрупнијих са којим се сусрела историографија југословенске државе и свих држава њених наследница.

О националном питању написано је много више из историје периода између два светска рата, мада и ту постоје огромне непознанице. Најбоље је истражено хрватско

¹ „Без Тита се свакако не може писати историја Југославије последњих 50 година, јер су се сви конци власти стицали у његовим рукама... Он је персонификација револуције, Југославије, спољне политике, оружане силе... Партије... националне политике...“ (Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993, стр. 131).

питање, које се и тадашњим савременицима Краљевине СХС/Југославије наметало као питање опстанка саме државе. Сва друга питања или су изазивала мање интересовања или имала мање проучавалаца. Питање националне идентификације, потврђивања и бројних проблема других нација у зачетку је озбиљнијих истраживања. Ово важи и за српско национално питање у „првој“ Југославији, посебно деликатно ако имамо у виду бројност српске нације, њену територијалну „расутост“ по југословенском простору, политичку доминацију, одговорност која је из тог положаја проистицала, као и из чињенице да је она била главни творац прве заједничке државе. При томе посебно треба истаћи да српско питање све до пред Други светски рат није отворано, а да укључује дуги низ деценијама постојећих и чак обавезујућих стереотипних мишљења, насталих из националних сукоба, која управо отуд немају везу са научним знањем. Идеја југословенства и међунационални односи у „другој“, социјалистичкој Југославији још су мање научно сагледавани. Наше данашње познавање историје ове државе недопустиво је скромно; не би било претерано рећи да се у том погледу налазимо на почетку правих истраживања, поготово када је у питању унутрашње-политички, друштвени и економски њен живот.

Напокон, историја историографије о Јосипу Брозу изразито је скоковита, подложна политичким променама и утицају савремених дешавања на историографско интересовање за његову личност и њено научно испитивање. После неколико деценија у коме је „друг Тито“ глорификован и претваран у икону социјалистичког друштва, разбијање југословенске државе утицало је на појаву застрашујућег броја радова у којима се о њему писало на начин који поново није имао везе са научношћу, а у којима не само што је проглашаван најодговорнијим за готово све проблеме Југославије него и извргаван руглу. Данас, упоредо са жељом историчара да анализом тешко савладиве количине извора и литературе дођу до једне објективније слике, проучавајући Броза у етапама, како проблемски, тако и временски, одабиром појединих сегмената и времена из његовог дугог трајања, можемо да уочимо још једну појаву која би могла умањити објективност науке. Проблеми већине, можда није претерано рећи и свих држава наследница „Титове Југославије“, довели су до поређења његовог времена са постојећом стварношћу, а потом и поређења самог Тита са државним и политичким врховима у бившим југословенским републикама. Међу историчарима се већ данас може видети колико је утицај протеклих догађаја и савременог тренутка допринео да се, чак и у историјској науци, почиње немало тога „заборављати“, „опраштати“ и једнострано посматрати. Аутор једне од најновијих књига о Јосипу Брозу, новинар

Перо Симић, навео је, на пример, на колико се све начина Брозова личност враћа у наш данашњи живот – од његових слика на мајицама, свескама и упалачима преко по њему названих ресторана и кафеа до чињенице да је регистровано више стотина клубова који окупљају „фанове друга Тита“. Парафразирајући мисао Надежде Манделштам, по чијим су речима „диктатори обично бесмртни до краја живота“, закључивао је како „Тито после смрти постаје још бесмртнији“.² Коначно, сам Перо Симић, у широј културној јавности у Србији познат по серији књига о Јосипу Брозу, међу којима су неке имале врло сугестивне наслове³, у својој последњој, недавно објављеној монографији, показује да је и у истраживању и у писању био објективнији, смирењивији, проверљивији.

Покушавајући да сагледа какав је био Титов однос према националном питању, како га је видео, како и на које начине је утицао на његово постављање и решавање, историографија би требало да га посматра током целог његовог живота. У истраживачком погледу свакако је најинтригантније „време власти“, односно деценије у којима је био главни креатор државне и националне политике. Истовремено, то су деценије које су нам најмање познате када говоримо о целокупној историји југословенске државе. Оне ће бити више него тешко сагледиве, јер се мора радити са океанима грађе, похрањеним у десетинама фондова и у више архива. Проучити ово, суштински значи разумети југословенску државу. У односу на обим и значај овог посла Титове ране деценије не делују толико подстицајно, па ни толико сложено. Ако, међутим, овај истраживачки проблем посматрамо са неких других полазишта, имајући у виду колико су поједини ставови старих комуниста и њихове партије имали снагу уверења, укореваних до догме, можемо да закључимо како би додатну пажњу требало обратити на године његовог политичког сазревања и успона у хијерархији Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Коминтерне. Пишући о Титу, бројни његови биографи су, када су у питању 20-те и 30-те године, пажњу усмеравали на неколико тема: порекло, године школовања, заробљавање на руском фронту, повратак у завичај, укључивање у раднички и комунистички покрет, хапшење и судски процес из 1928,

² П. Симић, *Тито. Тајна века*, Београд 2009, стр.10.

³ П. Симић, *Кад, како и зашто је Тито постављен за секретара ЦК КПЈ*, Београд 1989; *Тито, агент Коминтерне*, Београд 1990; *Светац и магле. Тито и његово време у новим документима Москве и Београда*, Београд 2005. Колико су наведени наслови одређивали предмет интересовања и став аутора, унапред провоцирајући читаоца, толико су неки други наслови одлазили много даље: Д. Влаховић, С. Качаревић, *Велика обмана*, Београд 1990; Ђ. Лабовић, *Покој њиховој издаји и лоповлуцима*, Београд 1998; М. Тодоровић, *Хохиталер*, Београд 2003.

тамновање, одлазак у Москву и долазак на чело Партије.⁴ Новија публицистика и део идеолошки опредељене историографије посебно су били заинтересовани за питање Титовог учешћа на фронту у Мачви 1914. године, ствари из личног живота, односно женидбе (што је требало да пружи доказ несталности и сумњиве моралности), везе са Коминтерном и питање да ли је, коме је и какве „карактеристике“ писао Јосип Броз у годинама у којима је учвршћивао своје политичке позиције и стицао поверење Коминтерне. У процесу детитоизације ова намера је била сасвим огољена. Откривање докумената о вредносним судовима које је Тито давао у Москви или на захтев Москве требало је да покаже како је његовим потказивањем живот изгубио већи број југословенских комуниста. На другој страни, стручно најпоузданије књиге о односу Комунистичке партије према националном питању и расправама које су унутар ње вођене о овом проблему задржавале су се на двадесетим и првој половини тридесетих година.⁵ Далеко је мање оних радова у којима су саопштени резултати истраживања друге половине 30-тих година, управо оног времена када је Тито постајао први човек Комунистичке партије, а и тада га је тешко одвојити од колективног партијског руководства у Централном комитету.⁶ Ово је посебно уочљиво ако имамо у виду да су организационе промене из 1937. године, пре свега формирање КП Хрватске и КП Словеније, створиле основе будућег државног устројства, онога што ће тек неку годину доцније бити названо „партизанска федерација“, а у чему се огледао тада већ у потпуности формиран став о националним проблемима и моделима њиховог решавања. Један од разлога због чега су ове године истраживачки недовољно покривене видимо и у томе што су „историчари од заната“ били појачано опрезни, не могавши и не желећи да се за Титова живота опредељују према једном крупном и деликатном питању. Видљиво је, такође, да су стручно најпоузданији радови о овом питању већим делом објављивани у 80-тим годинама, односно након Титове смрти и отварања расправа о судбини његовог наслеђа.

Годинама касније, у многим историографским радовима констатовано је, уз изношење више или мање изворних аргумената, да је Тито у националној политици био подозрив према Србима, да је страховао од српског национализма и из тих разлога чинио све да Србију, као матичну републику српске нације, држи под сталном

⁴ В. Дедијер, *Јосип Броз Тито. Прилози за биографију*, Београд 1953; В. Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, I, Загреб – Ријека 1980; В. Винтерхалтер, *Животног стазом Јосипа Броза*, Београд 1968; П. Дамјановић, *Тито пред темама историје*, „Комунист“, Београд 1972.

⁵ Д. Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање 1919–1935*, Београд 1983; Г. Влајчић, *Југославенска револуција и национално питање (1919–1927)*, Загреб 1984.

⁶ Видети: Ј. Плелетерски, *Нације, Југославија, револуција*, Београд 1988.

контролом. Примера ради, навели бисмо како је овакво мишљење, и то пред крај живота, у својим синтетичким погледима на целокупну прошлост југословенске државе, имао и Бранко Петрановић, најбољи познавалац њене историје.⁷ Ако се у новим истраживањима покаже да је овакав закључак историографски утемељен, занима нас када је и како Тито формирао такав однос према Србима. Трагајући за тим одговором, морали бисмо заиста кренути од 1914. године и од запитаности над тадашњим Титовим присуством у Мачви. Колико дуго је тамо био, на каквим војним дужностима и да ли је учествовао у терору над српским цивилима у историографији је, још увек, неразјашњено. Покушај утврђивања чињеничног стања далеко је од жеље да се Тито оптужи као учесник у масовним злочинима. Истовремено, такав један податак не би смео бити истргнут из контекста времена или схваћен као кључни доказ било чијег односа према једном народу.

Године иза рата и време Титовог доласка у Краљевину СХС такође су препуне недоумица. У маси партијских активиста тешко је идентификовати појединце који су мање познати и препознатљиви у иступањима. Године большевизације Партије подразумевале су и губљење појединца у мноштву партијаца и партијских директива, изузев ако се радило о теоретичарима попут Симе Марковића, Филипа Филиповића и других. Обични „редови“ у комунистичком покрету невидљиви су све до судских процеса, а и тада је најчешће немогуће утврдити када престаје мишљење Партије и колико је у њему сагледив појединац. Историја КПЈ показује да се нижи партијски кадар, слабо образован, тешко сналазио у сложенијим расправама међу којима је однос према националном питању заузимао посебно место. Данас, на нивоу постојећих знања, не само што не можемо да утврдимо колико су чланству биле разумљиве партијске дискусије, него и колико су на формирање става, поред партијских закључака, утицали национална припадност, пропаганда и политичко деловање грађанских националних партија, те временом све тешње везе са националним екстремистима. Када је о Титу реч, ни најупорнији његови биографи нису успели да нас убеди у ширину и квалитет његовог теоријског образовања. Штавише, према неким сведочанствима, он је и из казнионе у Лепоглави изашао забринут због тога што тамновање није искористио онако како је то Партија захтевала и како су чинили многи други комунисти – да се теоријски

⁷ „Да је Тито имао фобије од Срба мислимо да је неспорно, ако се има у виду да је ратовао на српском фронту 1914. године, упио идеје Коминтерне о великосрпском хегемонизму из арсенала Коминтерне, одржавао хипотеку четништва и идеолошко-политичке искључивости до своје смрти, прећуткивао истину о геноциду ради своје визије федерације равноправних народа; за живота није посетио Јасеновац“ (Б. Петрановић, *н.д.*, стр. 120).

образује и „проради“ што већи део обавезујуће комунистичке литературе. По ономе што до сада знамо, Титу теоретске расправе нису биле посебно блиске. Он много више делује као човек организације, један од оних млађих кадровика који су показивали способност у организационим пословима, држећи се на идеолошком плану директива и упутстава Коминтерне и Централног комитета КПЈ. Управо зато, не можемо да видимо шта је оригинална Титова мисао, где је сам он аутентичан, колико је успевао да формира свој став и на основу упућености у сложене проблеме изнесе лично мишљење. Већ је први његов биограф, Владимир Дедијер, још 1952. написао како ће бити тешко издвојити Тита из Комунистичке партије.⁸ Ово је посебно важно у тридесетим годинама, када полако нестају њени први људи и оснивачи, онај партијски кадар у руководству који је имао широко образовање и који, васпитаван на другачијим традицијама, политички рад није доживљавао као покорно и слепо прихватање директива. Можемо додати да је из тога проистицало и лично достојанство, храброст да се формира и каже лично мишљење. Довољно је подсетити се теоретских расправа једног Симе Марковића или Милана Горкића.⁹ Јосип Броз долази до утицаја у годинама када тај стари руководећи слој полако нестаје у чисткама, а замењује га нови, управо онај који презире факултетске дипломе, истичући школовање на „црвеним универзитетима“ и дичући се својим дисциплинованим усвајањем партијске „линије“, дириговане из Москве. Посебно је важно и то што је однос који је стваран према југословенској држави у потпуности формиран до 1927–28. године. Више него јасан, упућивао је на њено рушење и на главног кривца за „националну обесправљеност“ у њој. Ако историју тог односа и упорност у трајању других партијских ставова ставимо у контекст целокупне партијске историје видимо да су најважнија одређења трпела не толико суштинске промене колико повремена тактичка одступања. У периоду од 1925. до 1935. године КПЈ је водила најизразитију дефетистичко-субверзивну политику, радећи на разбијању Југославије и сецесији појединих њених делова, пре свега Хрватске и Словеније, праћеним предавањем северне Бачке Мађарској, а Косова и Метохије Албанији. Иако је овај став напуштен у тзв. „народнофронтској фази“ (1935–1939), остаци му се могу пратити у неколико наредних деценија, од Другог

⁸ В. Дедијер, *Јосип Броз Тито. Прилози за биографију*, стр. 5.

⁹ Видети: С. Марковић, *Трагизам малих народа. Списи о националном питању*, приредила и предговор написала Д. Пешић, Београд 1985; *Револуција под окриљем Коминтерне. Изабрани списи Милана Горкића*, приредио и предговор написао Б. Јакшић, Београд 1987; И. Очак, *Горкић. Живот, рад и погибија. Прилог биографији*, Загреб 1988.

светског рата и његових федералистичких решења до Устава из 1974. године и поврђивања државности република.

Исту тврдокорност у опстајању показују ставови КПЈ о „угњетачком“ и „угњетаваним“ народима. Управо је у тридесетим годинама, а за веома дуго потоње време, учвршћен став о погубности „великосрпске хегемоније“, потреби сталног опреза према намерама „српске буржоазије“, спречавању појаве српског национализма. Каријера српских комуниста грађена је на жестоком критиковању сопствене нације и непрестаном доказивању „правоверности“ на овом питању. Трагови оваквог политичког и националног понашања, уз преузимање националне хипотеке и покушаја задобијања признања осудом сопствене историје, видљиви су чак и данас. Питање о томе шта се дешавало са Јосипом Брозом у таквој политици и пракси не може дати довољно поуздане резултате.¹⁰ Ипак, оно од чега треба кренути и што је у томе примарно чини потреба да се изнова преиспитају оригинални историјски извори, у мери којој су доступни. Почети овог посла, упоређивање архивских докумената са томовима објављене грађе показују колико је злоупотребљавана, различита од оригинала, извлачена из корпуса других докумената и коригована од самог Тита и његових сарадника. Из тих јој разлога треба прићи крајње опрезно и добрим делом је посматрати као сведочанство о времену у коме је једно друштво имало потребу да прави такву врсту споменика. У исто време, јасно је да ће потрага за оригиналним архивским изворима бити дуга и могуће делом неизвесна, с обзиром на њену расутоост, окрњеност, а повремено и на уништавање историјске грађе. Други део неизвесности односи се на наведену тешкоћу везану за издвајање Тита из кругова његових најближих сарадника. Већ сада може се закључити како су историчари различито употребљавали поједина партијска документа. На пример, тамо где их је потписивао Централни

¹⁰ У много пута навођеном „Писму за Србију“, упућеном новембра 1936. године Веселину Маслешу, представнику Централног комитета КПЈ за формирање Јединствене радничке партије и Народног фронта у Србији, „Петар“ је истицао како „српска буржоазија“, преко српске демократске опозиције, која се залаже за национална права Хрвата и Словенаца, жели да на „нов и рафиниран начин... осигура своју превласт и хегемонију над Македонцима и Црногорцима, над народима у Босни и Херцеговини и Војводини“ (Ј. Броз Тито, *Национално питање и револуција*, Сарајево 1977, стр.17). Неколико месеци касније, у чланку *Комунисти и хрватски народ*, који се такође везује за Тита, српском народу су још једном приписани хегемонија и угњетавање осталих народа: „Угњетавање хрватског народа јесте једна неправда за хрватски народ, а несрећа и за српски народ, јер народ који угњетава друге народе не може бити ни сам ни слободан. Комунисти су противници сваког израбљивања и пљачкања једног народа, једне класе или појединог човјека. Због тога се комунисти боре против пљачкашке политике београдске господе и београдских капиталиста, који привредно пљачкају хрватски народ. Они осуђују београдску привредну политику којој хрватски народ плаћа велике даће и порезе, који се, онда, троше за велики државни апарат, у којем у огромној већини сједи Срби или се троши у објекте који се граде на српској територији. То што вриједи на привредном то исто вриједи и на просвјетном, здравственом и социјалном пољу“ („Пролетер“, бр. 5, мај 1937; Ј. Броз Тито, *Национално питање и револуција*, стр. 25-26).

комитет по потреби се наводило да им је аутор био сам Јосип Броз. У неким случајевима то је чињено да би се јаче нагласио његов позитиван утицај и премоћ над осталим члановима највишег партијског тела, а у другим да би била истакнута Титова одговорност. Наравно, када су у питању најважнији партијски документи немогуће је утврдити колико им је у кончним формулацијама доприносио конкретни појединац.

Упитник стављамо и над немогућношћу да Титово деловање и размишљање посматрамо изван атмосфере у којој је радио. Како сагледати, на пример, колико је било ко од комуниста био искрен у својим текстовима или извештајима, колико је велики био страх од одступања од прописаних директива и већ догматизованих ставова, колико се прикривао лични осећај за проблеме сопствене нације не би ли се остало на идеји наднационалности и интернационализма? Када је сам Тито у питању можемо да закључимо како је ово посебно тешко када је реч о 20-тим и још више 30-тим годинама, времену у коме је био обавезан на „послушност“. Неколико година доцније, током Другог светског рата, јасно је да је он био прави креатор целокупне политике и доносилац важних одлука. У ранијим година, још увек је део једног „колективног портрета“.

Преиспитивање извора мора бити праћено критичким сагледавањем постојеће литературе у којој, поред свих повремених ненаучних приступа, мањкавости и различитих ограничења, има веома вредних истраживачких резултата и упућивања на архивске изворе. Коначни циљ не би требало да буде стварање неке „нове“ слике, него објективно нијансирање постојеће, богаћење већ освојених знања те указивање на важност и значај проблема, чијим истраживањем добијамо могућност бољег разумевања југословенске државе.

Резиме

Јосип Броз Тито и корени југословенске федерације

Проучавање деловања и значаја Јосипа Броза Тита, дуго неколико деценија, прошло је кроз неколико различитих фаза, које најбоље сведоче колико су моћно политичке околности утицале на опредељења и писање историографије. Њена данашња зрелост даје наду да је напokon дошло време да се овај важан истраживачки проблем напokon критички преиспита са надом да можемо доћи до проверљивих, изворно утемељених научних знања. Методолошки пут ка том циљу води нас од преиспитивања постојеће литературе и објављене грађе, преко поновног ишчитавања оригиналних извора до покушаја утврђивања развојне линије у Титовом односу према националном питању и идентификовања његове конкретне улоге и политичке праксе. Када је реч о проучавању 20-тих и 30-тих година највећу тешкоћу видимо у покушају да се појединац издвоји из партијског колектива и сагледа његова аутентична мисао.

Summary

Josip Broz Tito and the beginnings of Yugoslav federation

A few decades' long study of achievements and significance of Josip Broz Tito run through several different phases, and it is the best testament of powerful political circumstances that affected historiography. Today's maturity gives some hope that finally it is time to critically address this important research problem expecting to reach verifiable scientific results firmly grounded in sources. Methodologically, we should reinvestigate existing literature and published sources, rereading original sources, trying to deduce the evolution in Tito's attitude towards national issues and identification of his concrete role and political practice. Talking about the 20-ties and 30-ties of XX century, the greatest obstacle is trying to see an individual in the party's collective and to understand his authentic thought.